

ARCÉLEK A FORRADALOMBÓL

LUKÁCS ISTVÁN

A Sárga Ház oszlopos nagytermében álmosan pislákoltak a gyenge vilánygöök, s fáradt fényüket közömbösen verték vissza az ablaktáblák izzadt felületei. Odakünn vastag novemberi ködbe öltözött az utca. A falakon belül huszonnégy béklyóba vert halálbalítélt sóhajokba futott vergődése ostromolta az üveglapokat, melyekre kusza összevisszaságban torz patakokat rajzoltak az alágördülő, nehéz vízcepppek.

Hajnalodott. A halálra várás álmatlan éjszakája ólomkarrikákat húzott a szemek alá, és kékáporba vonita a borotvátalan arcokat. Utolsó reggele huszonnégy édesanya életibe cseperedett gyermekének.

— Mi lehet most otthon? Vajon ott is átvinasztották ezt a nehéz éjszakát?

— Hol az új Michelangelo, hogy márványba faragja az új Piétát?

Hét órakor szokásos őrségváltás, pattogó vezényszavak, majd az elmaradhatatlan utasítás:

— Keresztüldőzni a szembehelyezkedőket!

Az újonnan jött csendőrök köpenyei behozták a novemberi köd friss illatát. Komor léptekkel méregették a termet, s tekintetükben volt valami titokzatos. Ők ekkor már tudták, hogy az ítélet törvényerőre emelkedett, és látták a fegyelmezett glédába állított bitókat a kaszárnyaudvaron. Könnyű ezt leolvasni az arcokról. Egyszerre rakétasebességgel lendültek előre az óramutatók.

— Mi maradt számunkra az életből? Egy óra... kettő... vagy talán az egész délelőtt...?

Égtek még a lámpák, amikor kinyitott a mellékajtó, s a terembe lépett Honváth József, a nyomozó. A huszonnégy váralkozót ő botozta a vészbíróság elé.

— Lökjétek ki Lukács Istvánt!

Láncsörgés, lépések, majd ismét sejtelmes csend...

Huszonhárom szempár aggódó tekintete szegeződött a becsukódó ajtóra. Hová vihették, mit akarnak tőle utolsó órájában? Az agytekervényeken űrült vágásban kergették egymást a nyugtalan gondolatok. Mit jelenthet ítélet után az újabb elővezetés?

A tépelődés kegyetlen acélhengerei laposra mángorították a fél órákat, míg végre visszajött. Rosszul mondtam: visszatámogatták. Karjai emyedten lógtak, kabátgallérja, inge csuromvizes, szája szögletéből vékony vércsík beszél helyette. Egyik cipőjét kezében hozta.

Ismét padra feszítették, torkára térdeltek és verték. Most már nem kérdeztek tőle semmit, csak verték, verték... Amikor elájult, felcsoholták, és visszalökték a terembe. Ezt nem a kémelhánító közgei eszelték ki, erre tanult jogász adott utasítást: Tarda Károly főhadnagy, a bizonyítási eljárást vezető hadbíró. A »hatálbíró«. Így nevezték ezt a szörnyeteget a Margit körüli fegyház régebbi lakói. A fiúnak lakotnia kellett, mert a főtanácsalapon zavarba hozta a főhadnagy-hadbíró urat:

— Mondja, fiatalember, hányféle röpirat ment át a maga kezén?

— Nem tudnék erre pontosan felelni. Sokféle. Rengeteg!

Tarda főhadnagy és Dominich százados összenéztek. Ők eddig csak hét-nyolc röpiratról tudtak.

— Mégis mennyi? Mondjuk naponta hány?

— Naponta? Négy-öt!

— Politikai tartalmúak voltak?

— Nem. Inkább propagandajellegűek.

— Úgy? Idézze legalább az utolsókat!

— Kérem! Én kereskedelmi alkalmazott vagyok. A cégek szívesen reklámoznak röpiratokkal. Így például a Törlei pezsgő, a Dianna sósborszesz, a Kalodont fogkrém, a Váncza sütőpor...

A főhadnagy dühbe gurult. Oroszlánlesre indult, s eger került puskavégre. Magából kikelve ordította:

— Gyalázatos! Mit merészel maga? Maga gúnyt űz a hadbíró-ságból. Biztosítom, drága lesz magának ez az akasztófahumor!

A másik felelet sem volt egészen megnyugtató a főhadnagy ír számára:

— Mivel magyarázza a vádlott, aki magyar nemzetiségű, hogy a magyarság ellensége? Miért adta el magát a szerbeknek és zsidóknak?

A felelet, ha más szavakkal is, de azonos volt Mayer Ottmárnak pár órával később elhangzott fejtegetésével:

Nem ellensége a magyarságnak, és nem adta el magát sem a szerbeknek, sem a zsidóknak. Munkásmozgalom mindenütt van, ahol a társadalom dolgozóira és nemdolgozóira oszlik. Még Németországban is volt mindaddig, míg a nemzetiszocializmus nem került uralomra. Nehéz lenne elfogadni, hogy a szervezett német dolgozó nem német, a magyar nem magyar és a szerb nem szerb. Társadalmi szemléletükben a munkások megegyeznek. Lehet, hogy történelmi ismeretei hiányosak, de tudomása szerint igazi német—magyar barátság sohasem létezett. Ilyesmi csak munkásállamok között lehetséges. A megszállók most a fasizmusért harcolnak, s ezt a munkásosztály érzi és féljeli. Itt is csak a munkások indultak közös harcba, mintahogyan a jugoszláv monarchia alatt is egységes frontba tömörültek a dolgozók. Ebben a harcban soha szó sem volt nemzeti, vagy nemzetiségi különbségekről.

— Szóval maga megszállókat lát a felszabadító honvédségben!?
— csattant fel a főhadnagy. — Eleget beszélt, fiatalember. Eppen eleget ahhoz, hogy meglakoljon!

Istvánnak nehéz gyermekkorra volt, s a nehéz gyermekkor a periferiákon már a bölcsőben megkezdődik. Alig hároméves, amikor Szabadka utcáin lampionos orgiák zúgtak végig és harsogott a háborúra uszító nóta: »Megállj, megállj, kutya Szerbia...«

A császár az édesapját azonnal csukaszürkébe bújtatta és nyakába vetette súlyos manlicherét. Az édesanya négy gyermekkel magára maradt. Megjelentek a kenyérjegyek, a lisztjegyek, a petróleumjegyek... A haszontalanná vált kézimunka alig biztosította a megélhetést. A gyermekek a dermesztő téli napokon váltogatták egymást az élelmiszerüzletek előtti sorbaállásban. Persze csak nappal. Ha az esti sötétség kivetette a tűt az anyai kézről, akkor ráhárult a sorbaállási kötelezettség. Ki kell tartani! Az üzleteket hétkor nyitják, s a szerencsés, aki már az esti órákban sort fog, a következő délelőttön megkaphatja a maga fél kilogramm zsírszalonnáját. Az anya egész éjjel ácsorog, reggel pedig ismét fegyelmezett kötelességtudással váltogatják egymást a gyerekek. A kis fiatalpú cipők vádlóan kopognak a megviselt aszfaltburkolaton.

1920-ban végre hazakerül az édesapa. Háta mögött négyévi frontszolgálat, másfél évi hadifogság. Megviselt, kiábrándult ember, csak nehezen talál utat gyermekei szívéhez. Rövid életű konjunktúra kezdődik, de a boltoslegény sorsa mégiscsak boltoslegénysors. Az apa munkába lép, de jövedelméből alig telik a hattagú család étellemezésére. Négy iskolás gyermek. Tandíj kell, könyvek és füzetek. És elseje csak egyszer van a hónapban.

A húszas évek végén felütötte fejét Szabadkán egy addig ismeretlen jelenség: az intézményesen szított sovinizmus. Nem volt ez ösztönösen jelentkező indulat. A lanyhuló konjunktúra kezdte kivenni a kezekből a szerszámokat, s ezt először is a nemzetiségek érezték meg. Erre a gyilkos indulatú sovinizmusra az osztályállam urainak volt szükségük. István, miután szép eredménnyel befejezte a polgári iskola harmadik osztályát, szemben találta magát ezzel a zord indulattal.

— Csak akkor tartható fenn a negyedik osztály, ha legalább harminc magyarajkú, s kizárólag magyar nevű tanuló jelentkezik felvételre. De látják kérem, csak huszonnyolc jelentkező van... Végtelenül sajnáljuk, tessék megpróbálkozni az államnyelvű tagozaton.

Istvánék odahaza magyarul beszéltek, s akkor ő még csak törte az egyébként szép és kifejező szerb nyelvet. Az iskolában pedig tudni kell!

Négyhónapi vergődés után ezzel állított egyszer haza:

— Elhagyom az iskolát. Nem bírom tovább!

A szülői biztatás, könyörgés, vagy ha úgy tetszik, fenyegetés, eredménytelen maradt, s így István az akkor még középiskolának számító polgári iskolát sem járhatta végig. Kénytelen volt kimaradni.

Első cselekedete, mely forradalmárra engedett következtetni, iskolábajárásának utolsó heteiben történt. Hitoktatója észrevette, hogy a kötelező istentisztelet alatt kiszökött a templomból, s elment a közeli parkba futballozni. A tisztelendő karon fogta, bevezette a sekrestyébe és felpozította. Ettől a naptól kezdve nem tette be többé lábát katolikus

templomba. Így tehát már gyermekkorában megismerte az osztályelnyomást, a nemzetiségi elnyomást, sőt a két fogalmat hűségesen kiszolgáló egyház megalázó, erőszakos hatalmát is.

A mai ipari tanulóknak már csak az idősebbek elbeszéléseiből ismerik az egykori inaskodás »gyönyöreit«. Hajdani tanítómesterem meghatározásával tudnám ezt legjobban érzékeltetni:

— Számár helyeit tartom őket! — mondta az érdemes mester. — Kevés abrakot esznek és jól húznak!

István inaskodása előtt rádöbrent a valóságra. A főnök úr nem tart ilyen szolgát és takarítónőt. Minek is tartana, hisz ott az inas?! A reggeli takarítás és az esti üzletfelsúrolás az inas dolga. A déli ebéd-idő előtt vár rá a puttony. Tessék az úrut széthordani! Zárás után nincs hazamenetel. Lisztet kell csomagolni, cukrot, sót, azután jöhet a súrolókefe... És a vasárnapot minek téha játékkal tölteni? El kell menni a főnök úr lakására, ki kell porolni a szőnyegeket, szemet kell törni, gyújtófát hasogatni egész télre. Csak nem fog a főnök úr alkalmi munkást fogadni, ha van inasa? Délkelet-Ázsiában azt tartja a közmondás, hogy ahová az úristen annamitát teremtett, teremtett oda mindjárt vesszőt is! Ez az állítás nagyon találó volt az akkori inasok sorsára, s István olyan helyen inaskodott, ahol bő volt a vesszőtermés.

Mint fiatal segéd élte a kisemberek szünke életét. Nagyhangú, duhaj társaságok nem vonzották. Ha hatvanórás munkahét után jött a csendes vasárnap, kiválasztott magának egy hűvös udvarsarkot, kezébe vette mandolinját, és órákig eljátszogatott rajta. Osztályhelyzetét inkább érezte, mint tudta. Aztán jött a katonaidő, s Sándor király örmestereiben kevés volt a szentimentalizmus. Volt azonban a katonasáletnek egy nagy hozadéka: Bácska fiait ott kerültek először azonos körülmények közé az ország többi részének fiataljaival. A közös sorsban pedig azonos gondolatok születnek.

A valóságra véglegesen a harmincas évek elején döbrent rá, amikor legjobb barátja, Milan Malusev, kezébe nyomta Jack London Vaspata című könyvét, Irwing Stone Jack Londont tartja Amerika Marx Károlyának. Egyszerű, s így mindenki számára érthető fejtegetéseiben könnyű felismerni a dolgozók osztályának sorsát és történelmi hivatását. István szemét ez a mű felnyitotta. Rövidesen belépett a magánalkalmazottak szövetségébe, s rövid időn belül igen tevékeny tagja lett. Tudatosan csatlakozott a szövetség baloldali szárnyához. Egy harcos esztendő után beválasztották a helyi vezetőségbe. Szinte minden alosztályban viselt valamilyen tisztséget. A könyvtárban, az eszperantistálmánál, a sportszekcióban éppen úgy, mint a hetes bizottságban. Tárogatta a munkássajjtót és sokat olvasott.

Bár a reformista vezetők mindent megtettek, hogy diszkriminálják, a tagság mégis őt delegálta az akkor alakult munkásvédelmi testületbe, a »jó emberek bíróságá«-ba. Ebben a testületben bizony sokszor állt szemben a munkaadók rosszindulatával. Mint e testület tagja bizonyos immunitást élvezett, s így ottani kiállításaiért a kereskedelmi vállalatok urai nem tudták meghurcoltatni. Megindult a törvényes harc a kereskedelmi alkalmazottak ülőrésnének különdíjazásáért, a selejt eladását előző »olcsóhetek« embertelen munkaidéje ellen, a vasárnapi üzletnyi-

tások megakadályozásáért. Anélkül, hogy észrevette volna, a munkásotthon várt igazi otthonává. Teljesen feloldódott a közösségi feladatokban, egyéni élete talán nem is volt. Házasságát is a szakszervezetnek köszönhette. Győri Ferenc sok börtönt átviselt munkás lányát, Bözsit vette feleségül. Ennek a házasságnak alapja a közös ideológiai platform volt.

»Győri bátyánk« családi körében a munkásmozgalom erkölce azonos volt az oltári szentség fogalmával. Az öreg munkás maga is cselekvő részese volt az első világháborút követő forradalmi mozgalmaknak, s már 1902-ben tagja volt a haladó szociáldemokrata pártnak. Gyermekeit a forradalomra nevelte, s nem véletlen, hogy az osztályállam fekete listáján nagy betűkkel szerepelt a család minden tagjának neve. A család véleménye szerint az elmélet csak üres szappanbuborék, ha azt nem kíséri forradalmi gyakorlat. És az apósát végtelenül tisztelő, intelligens nő megindult a sok veszélyt rejtő illegális pártmunka útján.

Bácska brutális lerohanása után felsőbb utasításra Szabadkán is megalakult a fasiszta munkásszervezet, a Nemzeti Munkaközpont. A zsinóros ruhás vezérek szívesen kérkedtek volna »megtért báránnyal«, azaz a szocialista szakszervezetek volt funkcionáriusaival. Meg is kezdődött a verbuválás. Istvánt is felkereste a szakszervezetek egyik renegátja, Gubik Nándor:

— Legyen esze, Lukács elvtárs, és jöjjön át hozzánk, a Nemzeti Munkaközponthoz. Magának édes mindegy, hogy milyen nevet visel a szervezet, amelyben harcolhat a dolgozók jogaiért. Majd megbízást kap a magánalkalmazottak szövetségének megalakítására az új keretben, s ez fölmentést is jelenthet a bevonulás alól... Na mit gondol?

— De Gubik elvtárs! Ezelőtt pár évvel éppen maga mondta egyik előadásában, hogy a fasiszta munkásszervezetek tagadják az osztályharcot... Hogy osztálybékét hirdetnek...

— Hát mondtam, mondtam, de háború alatt az ilyesmi nem aktuális. Most össze kell fogni a nemzeti erőket a győzelemért!

— De kinek a győzelméért, Gubik elvtárs? A fasiszmus győzelméért? Nekem nem ellenségem sem a jugoszláv nép, sem a Szovjetunió!

— Szóval nem hajlandó együttműködni a Nemzeti Munkaközponttal?

— Nem, Gubik elvtárs! Nem fordulok szembe a maga tegnapi tanításával. A fasiszmusnak én igenis ellensége vagyok!

Egy ajtó becsapódott, és egy név fekete listára került. A történelem pedig halad előre a maga útján. Következtek az olvasóórák, a röpiratok, a kommunista tanulókörök, majd a gyűjtés, a katonai terepszemlék, és megalakultak a rohamtizedek is.

És még valami jött!

Jött Európa legsötétebb nyomozócsoportja, a honvédevezérkar kémelhárító különítménye. Jött, hogy felújítsa az inkvizíciót a »humanista« módszereiről hírhedt Sárga Házban. A város megtelt rettegéssel, jajjal. Háromhónapos, minden fantáziát meghaladó brutális nyomozás után jöhetett az »igazságos« ítélezéseiről jól ismert honvédségi rög-

lőnítelő bíróság is, hogy rússse pecsétjét Szabadka történelmének legnagyobb méretű tömeggyilkosságára.

November 18-nak délelőttjén megszűnt az egymás közötti beszélgetések konklátozása a Sárga Ház nagytermében. Az ítélet jogerössé vált, s a távozni készűlők búcsúzhattak az élettől. Mindenki a maga módján. Mayer Ottmár és Wohl Lola az ablak melletti szalmatőrekre kuporodva csendes beszélgetésbe merűltek. Így osztották meg utolsó óráikat. Simokovich Rókus nekem mesélte szökési kísérleteik mozzanatait. Lazar Bačić megűvegesedett szemmel meredt maga elé, s talán nem is hallotta a kis Suturović bátorító szavát. A közelfő haláltól talán Mayer Kálmán félt legkevésbé. Az ő szűleit már megölték a Bánátot megszálló németek, s öccse, Miklós, ott űlt mellette, és délután majd együtt indulnak az utolsó útra. A mindig jókedű Kálmán semmi megrendűlést nem mutatott, sőt úgy beszélt az esedákes ítéletvégrehajításról, mint egy hangulatos kirándulásról. Latabár-vicceket mesélt Balogh Dezsőnek és Szabó Gézának.

Az ítéletvégrehajító, a hóhér pedig ott állt az ajtófélfához támaszkodva, bambán bámulva a távozni készűlőket.

Istvánnak volt kitől búcsúznia, és most mások fájdalmát fájlalta. Mert a távozás könnyű, csak perceket vesz igénybe, s a koporsó nyugalma mentes minden keserűségtől. Itt marad azonban egy ikére vert szívű édesanya és egy fiatal feleség, akit nagyon szeretett. Szilárd-ságukat nem szabad érzékenykedéssel megrendítenie. Fájó gondolatait kis unokahúga, Gabi felé irányította. Gabi volt a család egyetlen gyermeke, számára mindig akadt Pista bácsi zsebében csokoládé, mese. Véraláfutásos kőrmeivel belevés a szappanba, hogy azon küldjön egy utolsó, véres mesét kis kedvencének...

Délután felharsantak a kűntők a megátkozott kaszárnyaudvaron. Az első távozó Lukács István volt, s utána jűttek a többiek. Második, harmadik, tizenötödik...

Amikor az utolsó gyertya lángja is ellobbant, a szűszűkre állt isten felkent szolgálja, a pap, hogy teljessé tegye Szabadka elrettentését:

— Ne ítélj, hogy ne ítéltesél!...

Amíg a pap beszélt, az orvos tetemtől tetemig ment, hogy a bakó-feltépte mellékre rászorítsa a szívűműködést ellenőrző orvosi műszert. Az utolsó áldozat, dr. Singer bitója alatt egy percre megállt, majd lassú léptekkel visszasétált a legelsőhöz, Istvánhoz. Még egyszer hozzálépett és még egyszer mellére szorította műszerét. Csak ekkor állapíthatta meg a beállított halált. A makacs szív az első ellenőrzéskor még dobogott. Ez volt István utolsó »istenhozzád«-ja társaihoz.

Borús volt a délután. Senki nem láthatta a szűgyentől piros arccal lebukó napot, mert szinte átláthatatlan függőnyt húztak a gyilkos fölé a kötelességtudó, ólmos fellegek...

Lukács Gyula

JOSIP MERKOVIC

Mindössze hét éven át volt tagja a forradalmi mozgalomnak, de Josip Merković ez alatt az idő alatt is tapasztalt pártmunkássá érett. Politikai ténykedése és kezdeményező készsége alapján került a Jugoszláv Kommunista Párt forradalmárainak sorába, s ebben is különbözött sok fiataltól a maga nemzedékéből, mindazoktól, akik ugyanilyen erőfeszítések árán egyetemet végeztek, vagy választott élethivatásuknak szentelték fiatalságukat. Josip Merković olyan tagja volt nemzedékének, aki fiatalos lendületű tevékenységét a tudatos pártélet feltételei között fejlesztette ki, s olyan hűséges, bátor, áldozatkész, egyszerűen olyan öntudatos kommunistává érett, hogy a legnagyobb áldozat vállalására is készen állt a párt eszméinek győzelméért. Ragaszkodását a mozgalomhoz mi most több mint három évtizedes történelmi távolságból értékeljük, noha az antifasiszta környezetekben akkor is minden fiatalnak a becsületére vált, aki a forradalmárok élcsapatába tartozhatott. Munkájának értékelése és alakjának jellemzése nem a krónikaíró képzeletének szüleménye, hanem saját harcostársainak és barátainak meggyőző véleménye.

Olyan emberről szólunk, akit a harmincas évek közepén saját soraiba rendelt a párt, s olyan eszmei nevelésnek és politikai képzésnek vetett alá, amelyen minden akkori SKOJ-tagnak és kommunistának át kellett esnie, hogy teljességében megérthessék a politikai eseményeket és történelmi folyamatokat, s hogy társadalmi munkások módjára reagálhassanak azokra. A környezet, amelyben felnövekedett, a háború előtti jugoszláv társadalom kifejezetten nacionalista volt, telis szociális ellentmondásokkal. Őrá azonban e forradalmi korszak harcos eseménycsoportjai hatottak a legerőteljesebben.

A távíróműhely, ahol a Szabadkán 1917. január 3-án született Josip Merković a harmincas évek közepén dolgozott, arról volt nevezetes, hogy onnan került ki a SKOJ-tagok több mint egyötöd része. E fiatalok többsége további társadalmi tevékenységében is hű maradt a forradalmi mozgalomhoz, időnként megtorpanva vagy kiemelkedve, az alkalmaktól függően. Josip Merković tevékenysége állandóan felfelé ívelt. Tizenhét éves korában került az összegyűjtött fiatalok csoportjába, s két évvel később felvették a SKOJ-ba. Fejlődésére, mint általában a többi fiatal politikai irányvételére is a távíróműhelyben, az idősebb elvtársak hatottak a legnagyobb mértékben. Emellett rendszeresen olvasták a szovjet írók műveit, de politikai és eszmei képzésükre a párt röplapjait, kiáltványait és a pártújságokat is felhasználták, kiváltképpen a Proletert.

Ezen az úton sarjadt Josip Merković is öntudatos kommunistává.

Az ország minden vidékén ehhez hasonlóan nevelt akkori fiatal nemzedék tetteiről azóta sok-sok könyvet írtak. Megfélemlíthetetlen, alkotó erejű ifjúság volt ez a nemzedék. Josip Merković még alig kezdte meg mozgalmi tevékenységét, amikor a távíróműhelyben váratlanul leleplezték a pártszervezetet, és elfogták a SKOJ-tagokat. Ennek volt a következménye, hogy 1936 végén őt is elbocsátották a műhelyből. Nem ismeretes számunkra, hogy ezt követően meddig maradt munka nélkül, s hogy dolgozott-e valahol, mielőtt (1938-ban) a zimonyi Ikarus Repülő-

gépgyárban elhelyezkedett. Ebből az időszakból nem tudott visszaemlékezni érdemleges adatokra idős édesanyja, Jelena eem, aki különben is alig tudott fia illegális tevékenységéről, vagy pedig a mi megkésztet érdeklődésünk időpontjáig nála már a feledés homályába borultak az értékes adatok.

Josip Merković mindenestre nem tartott azok közé a SKOJ-tagok közé, akiket a letartóztatások megingattak és megijesztettek. Épp ellenkezőleg, őt ezek az események állították még határozottabban a forradalmi mozgalom mellé.

Az Ikarusban dolgozott mindaddig, amíg csak be nem vonult katonának. Erről már megbízható adataink vannak. A katonakötelezettek könyvében az áll, hogy Josip Merković 9 hónapos, rövidített katonaidőt szolgált, 1939. április 22-től 1940. január 25-ig. Mint közkatona teljesített szolgálatot a híradástechnikai ezredben. Más adatokat itt nem is találunk; üresen maradt a megjegyzések rovata is, amelybe általában bejegyezték, ha a katona tagja volt a kommunista pártnak.

A titkos szervezkedés homálya borítja azt a kérdést is, hogy mikor vették fel a JKP tagjainak sorába. Ennek azonban nincs is különösebb jelentősége forradalmi tevékenységének értékelése szempontjából. Ezt a pillanatot mindenestre kapcsolatba hozhatjuk azokkal a rendkívüli eseményekkel, amelyek 1940-ben játszódtak le a repülőgépgyárakban. Josip Merković, miután leszerelt, ugyancsak a zimonyi repülőgépgyárak egyikében helyezkedett el, áprilisban viszont ebben az iparágban, Zimonyban és Belgrádban is általános és hosszan tartó sztrájkba kezdtek a munkások. A munkabeszüntetés egészen augusztusig tartott, s ez alatt az idő alatt szervezett, kitartó és időnként kíméletlen harc folyt egyrészt az állam és a gyártulajdonosok, másrészt pedig a gyárak munkásosztálya között. Egy ilyen kimerítő sztrájkban kivételes szerepet tölthettek be a kommunisták, a sztrájkoló munkásság leghatározottabb és legtudatosabb tagjai, akik ezekben az akciókban edződtek, tanulták meg, hogyan kell az osztályharcot szervezni, s ellenőrizték saját képességeiket, bátorságukat.

A sztrájk időszakát a végső határidőnek tekinthetjük Josip Merkovićnak a JKP tagjai közé való felvétele szempontjából, amennyiben erre már korábban nem került sor.

A sztrájkban végzett tényleges szerep sincs eléggé megvilágítva. Amikor az Ikarus gyárban letartóztatták az első sztrájkvezetőséget, ő lett a további uatsítások végrehajtásának egyik erőssége. A sztrájkba azonban minduntalan beavatkozott a rendőrség. Újra letartóztatták a legkiemelkedőbb szervezőket. Josip Merkovićot is elfogták, és a szülőhelyére toloncozták. Megkötözve hozták vissza Szabadkára, a börtönbe — emlékszik vissza az esetre édesanyja. Itt kihallgatták, megfenyegették, majd hazakísérték a szülőhöz, ahol édesapja, »a haza hűséges hivatalnok« is megfelelő dorgálásban részesítette, s megparancsolták, hogy otthon kell maradnia. Ő nem sokáig tartotta tiszteletben a szóbeli parancsot. A sztrájk befejeződése után visszatért Zimonyba, és ismét munkába állt. Ez az év vége felé történt, s ettől kezdve 1941. március 27-ig megint csak semmit sem tudunk Josip Merković tevékenységéről.

Március 27-én a pionírezred niši laktanyájában tartózkodott. Ezt az adatot egyik elvtársa és gyermekkori ismerőse, Franjo Pančić közölte, aki később a szabadkai népfelszabadító mozgalomban is együttműködött vele. Mint régi ismerősök, akik véletlenül kerültek ugyanabba a laktanyába, nagyon sokat beszélgettek az akkori nyugtalanító helyzetről, a közeledő háborúról. Josip Merković ekkor, többek között arról a párthatározatról is értesítette barátját, hogy a bekövetkező háborúban szembe kell szállni a külső ellenséggel, majd pedig, a háború elvesztése után haza kell térni fegyverrel a kezében.

Ő maga is ehhez tartotta magát. A háborús események és gyors változások idején, a jugoszláv katonaság kapitulációja után, április végén visszatért szülővárosába, hogy a megváltozott körülmények között itt folytassa forradalmi ténykedését a fasizmus ellen. Hazatérése idején Horthy fasisztái már nagyban gyilkolják, üldözik, börtönbe vetik a békés lakosságot, terjesztik a nemzetek közötti gyűlöletet, és semmilyen törvényt nem tartanak tiszteletben. Most azonban tekintsünk el ettől a garázdálkodástól, s nézzük inkább tovább Josip Merković tevékenységét a pártfeladatok teljesítésében.

Milyen a helyzet a szabadkai pártszervezetben ezekben a sorsdöntő napokban, vajon nem hagyott-e működésében kitörölhetetlen nyomokat a többszöri leleplezés a harmincas években? Mit sikerült a párt és a SKOJ szervezetének pótolnia a sok durva rendőrségi beavatkozás, de különösen a legismertebb párttagok és vezető személyek 1941. január 3-i letartóztatása után? Ettől a naptól kezdve egészen a háború kitöréséig, ebben a néhány hónapos nagy fontosságú időszakban a tagság mindenesetre minden utasítás és kezdeményező készség nélkül maradt. Ugyanakkor, amikor az egész jugoszláv mozgalomban jelentős változások következtek be a tömegesítés, a tagság és a lakosság forradalmasítása terén, a szabadkai vezetőség nem használhatta ki a háború küszöbén bekövetkezett kedvező körülményeket. Ez, valamint a megszállás mindenképpen nagy befolyást gyakorolt a pártszervezet további munkájára.

A párt- és a SKOJ-szervezet munkáját mindennek ellenére már április végén sikerült felújítani, ami nem is igényelt különösebb erőfeszítéseket. Osupán arra volt szükség, hogy a háború előtti tagság sorából eltávolítsanak néhány kishitű és ingatag személyt, amilyenekkel a mozgalomnak fejlődése során mindig számolnia kellett. Hamarosan együtt voltak az elvbarátok és a szimpatizánsok. A megváltozott feltételek között némileg módosítani kellett a munkamódszereket is. A helyzetnek megfelelően fokozni kellett a tevékenység konspiratív jellegét. A pártirodalmat és a röplapokon továbbított utasításokat nagyobb titoktartás mellett és szűkebb körben terjesztették. Megszűntek a munkások nyilvános szervezetei, amelyek támaszul szolgáltak a pártpolitika végrehajtásában. A röpcédulákat sem terjeszthették többé az utcákon, mint a háború előtt (de ezúttal nem kívánunk bővebben foglalkozni e módszerbeli kérdésekkel).

Josip Merković ekkor már tapasztalt politikus volt, gyorsan felismerte a körülményeket, s meg tudta találni a megfelelő munkamódszereket. Ezen az ismert terepen könnyű nyomon követni tevékenységét.

Háború előtti tetteire és más érdemeire való tekintettel Radivoj Čirpanovnak, a JKP TB Irodája egyik tagjának javaslatára már májusban felvették a helyi pártbizottság tagjainak sorába, s amikor ez a szerv kerületi pártbizottsággá bővült, Josip Merković tagjává lett Észak-Bácska legmagasabb rangú pártvezetőségének. Haláláig hű katonája maradt a pártnak. Barátai és társai valamennyien mint elszánt harcosra, bátor vezetőre emlékeznek vissza reá.

Akkoriban sok feladat végrehajtása nagymértékben az egyes pártvezetők elkötelezettségétől, személyes rátermettségétől és igyekezetétől függött. A munka illegális jellege miatt Josip Merković eredményeit is csupán részlegesen ismerjük. Mint rendíthetetlen kommunista mindenestre szilárdan hitt a Szovjetunió hatalmában és a leigázott népek szocialista kapcsolatában, együttes gyors győzelmiükben a fasizmus felett. Mivel ez időszakban nem dolgozott, minden idejét a szervezet fejlesztésére fordíthatta. Abban a környezetben fejtette ki tevékenységét, amelyet a legjobban ismert: a 3. és 4. kerületben. Több sejt között töltötte be az összekötő szerepét, és főképp a fiatalok körében végzett szervező munkát. A partizánosztagok kerületi parancsnokságának tagjává választották. Ebben a feladatkörben sokkal szélesebb körű ténykedést kellett kifejtenie, mint amilyenről forrásaink alapján tudomásunk lehet. Több párttaggal és szimpatizánssal együttesen végzett munkája jó néhány pártsejtre és ifjúkommunista aktívára terjedt ki. Közösen dolgozták fel a kiáltványokat, a frontokról érkező híreket, a diverziók és szabotázsok végrehajtására vonatkozó utasításokat, gyűjtéseket végeztek a Vörös Segély, illetve ahogyan akkor nevezték, a Népi Segély számára, egészségügyi anyagot és ruhaneműt raktároztak a várt szovjet ejtőernyősök számára. Sokat tett a fegyvergyűjtésben is, ő maga revolverrel volt felszerelve. Részt vett a rohamosztagok és a gabonyújtogatással megbízott diverzáncsoportok megalakításában.

Ezzel a tevékenységével Josip Merković eleget tett pártfeladatainak; rendkívül sokat dolgozott, de ugyanakkor nagy óvatossággal járt el, hogy elkerülje a letartóztatás veszélyét. Amikor Szabadkán elkezdődött a hajszja a mozgalom tagjai után, Josip Merkovićnak, aki addig félilegalitásban dolgozott, sikerült megszöknie az üldözők elől, s egy időn át a város környékén bujdosott, majd pedig a tartományi pártbizottság dél-bácskai bázisaiban talált rejteket.

A párt és a SKOJ tagjainak, valamint munkatársaiknak láncrendszerű, egymást követő gyors letartóztatása őket magukat és a pártvezetőséget is zavarba hozta, mert nem számítottak ilyen súlyos csapásra, s nem készítettek elő rejtekhelyeket, nem dolgozták ki a menekülés tervét. E szeptemberi letartóztatások előtt a megszálló rendőrség és csendőrség több ízben is tartóztatott le párttagokat. Általában csak egyes személyeket kísérték be a rendőrségre, tömeges letartóztatásokra pedig csak mint elővigyázati intézkedésre került sor Horthy Miklós szabadkai látogatása (július 27-e) előtt. Ennek során a nemzeti hovatartozás kritériumait vették alapul, s főképpen szerbeket, zsidókat és horvátokat, valamint olyan kommunistákat tartóztatott le, akiket még a háború előtti időszakból ismertek a megszálló hatóságok. Miután néhány napig a fogdában tartották őket, a párt néhány tagján kívül vala-

mennyiüket hazaengedték. A háború előtti aktivisták közül igen sok kommunistát tartóztattak le augusztus elején is, de ez sem tűnt veszélyesnek, mert kihallgatásuk után szabadon engedték őket. Ilyenformán csak az augusztus 11-i búzagyűjtogatást követő és a szeptember folyamán végrehajtott letartóztatások fedték fel úgyszólván teljes egészében a párt- és a SKOJ-tagok, valamint a szimpatizánsok kilétét. A korábbi letartóztatások sajtós okokra vezethetők vissza, s azoknak nem voltak súlyosabb következményeik. Részben emiatt, és mivel a népfelszabadító mozgalom vezetői a fasiszta erők gyors vereségére számítottak a Vörös Hadsereggel szembeni háborúban, igen gyöngén készültek fel a megszállók támadó hadjáratai ellen. A vezetőséget tehát készületlenül érte a támadás, mert nem számított minden eshetőségre, nem gondoskodott a tagság önvédelméről.

Egyedül a kerületi pártbizottság tagjai voltak részint ellátva világos utasításokkal arra nézve, hogy illegálitásban kell élniük és dolgozniuk, s hogy óvakodniuk kell a rendőrség csapásaitól, de még ők sem biztosítottak maguknak rejtékhelyet és menekülési lehetőséget. Mindez azonban, ezt is meg kell mondanunk, az addigi tapasztalatok és helyzetfelmérés alapján kielégítőnek látszott. A megszállók ügynökeinek első komolyabb támadása után Josip Merković Dél-Bácskába szökött, továbbra is szoros kapcsolatban maradv a tartományi pártbizottság tagjaival. Rövidebb-hosszabb időre még néhány másik párttagnak is sikerült rejtékben maradnia, a népfelszabadító mozgalom több száz tagját azonban börtönbe vetették és kíméletlenül megkínózták; a húsz legkiemelkedőbb kommunistát és SKOJ-tagot kivégezték, a mozgalom mintegy száz tagját pedig fegyházbüntetésre ítélték. Ily módon az év végére ezen a vidéken lehetetlenné tették és teljesen felszámolták a népfelszabadító mozgalmat.

Tekintet nélkül a súlyos áldozatokra és a szabadkai antifasiszta mozgalom kilátástalan helyzetére, a pártvezetőség nem adta fel a harcot. A népfelszabadító mozgalom hívei körében észlelhető reménytelenség túlhaladása érdekében a tartományi pártvezetőség utasítást adott Josip Merkovićnak a még megmaradt antifasiszták összegyűjtésére és a pártszervezet újjáalakítására, hogy Szabadka és környéke továbbra is egyik erőssége maradjon a népfelszabadító mozgalomnak.

Hogy elvégezze a rábízott feladatot, Josip Merković a téli hóban és hidegben gyalogszerrel vágott neki Szabadkának. De nem jutott el hazáig, mert 1942. február 5-én, Topolya közelében szembekerült egy csendőrségi járőrrel. Hogy milyen távolságban volt a járőrtől, amikor megpróbált kereket oldani, s hogy milyen körülmények között esett el, azt mindmáig nem sikerült kideríteni.

A tragikus sors megakadályozta Josip Merkovićot abban, hogy visszatérjen Szabadkára, s így a tartományi pártvezetők számára még inkább csökkentek annak lehetőségei, hogy kapcsolatba kerüljenek az itteni hazafiakkal. Ezáltal Szabadka és környéke több hónapra kiesett a pártvezetőség hatásköre alól, s azok az antifasiszta erők is passzivitálódttak, amelyek objektíve új forrását képezhették volna a fasiszmus elleni harcnak.

Josip Merković egész tevékenysége azt igazolja, hogy mindenkor következetesen és önfeláldozóan harcolt a Jugoszláv Kommunista Párt eszméinek győzelemért. Rendületlenül hitt ezekben az eszmékben, és életét is föláldozta értük. Nem engedte meg, hogy élve kerüljön az ellenség kezébe, hanem mint sok más harcostársa szerte az országban, akik hozzá hasonlóan a marxi eszméken nevelkedtek fel, ellenállást tanúsított és harc közben esett el. Barátai és harcostársai úgy emlékeznek rá, mint igaz kommunistára a háború előtti időszakból, s mint a vidék és a Jugoszláv Kommunista Párt elszánt, bátor forradalmárjára.

Milan Dubajić

Dr. SINGER ADOLF

Doktor Singer Adolf húszesztendőes áldozatos munkálkodása a maga választotta orvosi hivatás keretében teli s teli van szöve tevékeny társadalmi munkássággal, párttevékenységgel, az újabb és újabb tettek szüntelen keresésével. Letartóztatásától kivégzéséig, 1941. október 7-étől november 18-áig a rendőrségi fogházban és a Sárga Házban szörnyű kínzásoknak vetették alá, s a hírhedt fizikai és pszichikai tortúra mellett — amivel a rendőrségi ügynökök szólásra akarták készíteni — számos más kegyetlenséget is elkövettek ellene, kezét, lábát törték, a bordáit összetörték, olyan kínokat kellett kiállnia, amire nincs példa vidékünk újabb kori történelmében.

Szabadkán született 1897. február 15-én. Az elemi iskolát és a gimnáziumot is szülővárosában végezte, 1915-ben érettségizett. Még abban az évben beiratkozott a budapesti orvosi egyetemre, de tanulmányait alig egy év után félbe kellett szakítania a korán befutott katonai behívó miatt. Akaratlanul is olyan helyzetbe került, hogy saját testével kellett pótolnia az első világháború mind hevesebb és véresebb csatáiban elszenvedett veszteségeket. Egy ideig a 86. szabadkai ezredben teljesített szolgálatot, majd, miután egészségügyi beosztásban alhadnaggyá léptették elő, kiküldték a frontra.

A háború után Zágrábban folytatta tanulmányait, majd Prágában szerzett oklevelet. A következő három év alatt belgyógyásszá képezte magát Bécsben, s 1925-ben került vissza Szabadkára, ahol csakhamar ismert, népszerű szaktekinélyévé vált a tuberkolózis gyógyításának. Ezután is szüntelenül tanult, mindinkább tökéletesítette tudását, s a gyógyításban új módszereket alkalmazott, ami a tüdő beteg részének leszorításából, leszűkítéséből állott. Négy nyelven beszélt: magyarul, szerbhorvátul, csehszlovákul és németül. Szakmai tudásának állandó gyarapítása céljából számos európai országban járt: Magyarországon, Csehszlovákiában, Ausztriában, Svájcban, Franciaországban és Németországban.

Első irodalmi munkáiban, még mint gimnazista, fiatalos hévvel ünnepelte a szabadságszeretetet és az igazságosságot. Mint egyetemista, és később is, egész életében gyűlölettel tekintett az anyagi gaz-

dagságra, nyíltan és merészen bírálta a burzsoázia kapzsiságát. Dr. Singer humanizmusa és jótettei aligha sorolhatók be a hagyományos orvosi etika követelményei közé, noha nem is esnek távol azoktól. Amikor azonban megismerte és magáévá tette a marxista ideológiát és a kommunista eszméket, csakhamar szoros kapcsolatba került a munkásosztállyal, s az általa ápoló orvosi etika osztályjellegét kapott. Segítette és ingyen gyógyította a szegényeket, különösen a szakszervezet munkatársait és tagjait.

Singer nevével, mint társadalmi munkásával első ízben a sajtó hasábjain találkozhattunk 1920 tavaszán, abban az évben, amely teli volt küzdelmes eseményekkel, s amikor a szabadkai proletariátus nem egyszer tett kísérletet arra, hogy fegyveres lázadással vessen véget a polgárság hatalmának. A szabadkai Neven c. lap egyik cikkében azzal vádolta meg Singer Adolf orvostanhallgatót, hogy a városháza erkélyéről kommunista röplapokat szórt a járókelők közé. Ez a vád elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a rendőrség őrizetbe vegye, és néhány napos vallatásnak vessen alá. Nem csupán emiatt, de tevékenységi terének bővítése céljából is csakhamar távozik a helybeli veszélyek elől, s Zágrábba költözködik. Mindenesetre társadalmi tevékenységének már ekkor megszabta az útját, s már ekkor is rendületlenül a kommunista mozgalom mellett állott, miután a forradalmi Budapest egyetemén magába szívta az új eszméket, amelyek még inkább elmélyültek benne az Oroszországban és Európa más országaiban lejátszódott szocialista forradalmak idején.

A szabadkai munkásmozgalom történetének alakításában rajta kívül több más orvos, orvostanhallgató, néhány jogász, valamint egy-két tanár és mérnök is közvetlenül részt vett. Valamennyien megbízható és képzett kommunisták voltak.

Doktor Singer társadalmi ténykedését követve újabb állomásnak kell tekintenünk az 1927. esztendőöt, azt az évet, amikor átvette a szabadkai orvosok egyesületében a titkári teendőket. Akkoriban már szorosabb kapcsolatban állt a munkásszakszervezetekkel, mint egyes munkások és kommunisták. Előadásokat tart egészségügyi kérdésekről, de sok másfajta témát is érint, s minden erejével a munkások felvilágosításán, osztálytudatuk fölébresztésén dolgozik. Különböző szolgálatokat tesz az illegális mozgalomnak is, röpcédulákat és más pártanyagokat fordít szerbhorvátból magyar nyelvre. A húszas évek végén már szoros kapcsolatban áll az illegálitásban élő pártvezetőkkel. Ettől az időtől kezdve élete végéig a pártvezetőség számos nemzedékével működött együtt. Habár mint kommunistát tartóztatták le, és meggyőződése szerint is kommunista volt, egyetlen adattal sem rendelkezünk, amely igazolná, hogy valamelyik pártsejtnek hivatalosan is a tagja volt. Feltételezhető, hogy a pártvezetőkkel való megegyezés alapján maradt ki a nyilvántartásból, nehogy közvetlen veszély fenyegetse a rendőrség részéről. Dr. Singer azonban folytonos kapcsolatban állt a pártszervezetekkel, és többszörösen is hasznos párttevékenységet fejtett ki. A többi között jelentős és kifogynakatlan összegekkel segítette a kommunistákat és szervezeteiket feladataik végzésében, például a röpcédulákhoz szükséges anyagok beszerzési költségeinek fedezése céljából.

Dr. Singer alapító tagja, szorgalmas munkatársa és másokkal össze nem hasonlítható anyagi támogatója volt a Munkásönsegély elnevezésű szervezetnek megalapításától, 1928 szeptemberétől kezdve betiltásáig, 1932-ig. A szervezetnek hivatalosan az volt a célja, hogy segélyben részesítse a munkanélkülieket, s hogy létrehozza első napközijét a munkanélküli és szegény sorsú munkások gyermekeinek — de emellett politikai tevékenységet is kifejtett, és gyülekezőhelyül szolgált a kommunisták számára. Így vált ez a szervezet a királyi diktatúra által betiltott és üldöztetett független szakszervezetek kevés számú kitaró tagjának és a JKP tagjainak központi találkozóhelyévé. A kommunistáknak ebben a környezetben alkalmuk nyílt eszméik terjesztésére, és lehetőségük adódott arra is, hogy saját illegális szervezetüket nyilvános társadalmi ténykedéssel leplezzék. Ezt a szervezetet doktor Singer többféle módon is támogatta: alapító tagja és vezetője volt a szervezetnek, nagy anyagi támogatásban részesítette, és előadóként is közreműködött. Kezdeményezője volt a vidék első és egyetlen olyan napközije megalapításának, amely kizárólag a munkások gyermekeinek készült.

Mielőtt a Munkásönsegély szervezetet betiltották volna, dr. Singer már (egészen a háború kezdetéig) tagjává, később pedig vezetőjévé is válik a Vörös Segély helyi szervezetének, amelynek képviselőjében 1931-ben részt vett a szervezet berlini nemzetközi kongresszusán. Ezt a találkozót elsősorban arra használta fel, hogy újabb irodalmi anyagot szerezzen be, s hogy kapcsolatokat teremtsen a világ más kommunista szervezeteivel.

Sokirányú ténykedése a diktatúra idején természetesen nem maradhatott észrevétlen a rendőrség és ügynökei előtt. Amikor 1932 januárjában behatoltak a pártszervezetbe, a csaknem félszáz kommunista mellett őt is letartóztatták. Ekkor több hónapig át vizsgálati fogságban tartották, és éppen olyan kihallgatásoknak és más bántalmaknak vetették alá, mint a többi kommunistát.

Az Államvédelmi Bíróság ügyésze Belgrádban azzal vádolta dr. Singer Adóft, hogy olyan emberekkel tartott fenn kapcsolatot, akik tagjai a Jugoszláv Kommunista Pártnak, továbbá hogy »Fischer Mihálynak 700 dinárt adott, aki ezt a pénzt a JKP küldöncéhez továbbította bécsi útiköltségeinek megtérítése céljából, ahová azért utazott, hogy segítséget és útmutatást kapjon a szabadkai kommunista szervezet további munkájához«, valamint, hogy »ugyanannak a Fischernek átadta lakcímét, hogy oda küldhessék a pénzt külföldről a szabadkai szervezet szükségleteire«. (A végirat másolata alapján. Városi Múzeum, Szabadka, leltári szám: 475.)

Dr. Singert akkor nem ítélték el, mert azzal védekezett, hogy mint korábban 1000 dinárt, úgy a kérdéses 700 dinárt is egyszerű segélynek szánta a szegények számára, s a Munkásönsegély szervezet pénztárába fizette be. A második vádponttal kapcsolatban kitaró állítása mellett, amely szerint senkinek sem adta beleegyezését abba, hogy valaki az ő lakcímét olyanok rendelkezésére bocsássa, akik pénzt akarnak küldeni Bécsből a szervezet számára.

A bírósági okmányok ennek ellenére azt igazolják, hogy a Munkásnagyszállító, más szóval a párt-szervezetnek nyújtott anyagi támogatás a bevalóttnál jóval nagyobb volt. A vádirat nem említi az 1000 dináros összeget, sem a havi 50 dináros tagsági díjat, amelyet doktor Singer mindig lelkiismeretesen befizetett a segélykasszába. Maga Singer is beismerte a nyomozó szervek előtt, hogy az említett szervezet számára 3000 dinárt gyűjtött össze, továbbá bizonyos mennyiségű ruháneműt és élelmiszert. Minthogy dr. Singer szoros kapcsolatban állt az illegális szervezettel, nyilvánvalóan tudomása volt arról is, hogy a párt-szervezet munkájával kapcsolatos költségeket ebből a pénzből fedezték. Egyes akkori pártaktivisták arra is emlékeznek, hogy a levelek és más illegális anyagok az ő címére érkeztek külföldről, pontosabban a JKP KB bécsi irodájából.

Mint meggyőződéses kommunista — világos eszméi és intellektuális világszemlélete alapján — mindinkább elmélyíti tevékenységét a munkásszervezetekben, és továbbra is együttműködik az illegális párt-szervezettel. Újabb feladatokat vállal, röplapokat és újságcikkeket fordít szerbhorvátból magyarra a helyi pártbizottság illegális lapja, a *Revolucionarni front radnika i seljaka* (A munkások és parasztok forradalmi frontja) számára. Kapcsolatai személyes jellegűek, s ezért számos akció, amelyben részt vett, a krónikáirók számára ismeretlen maradt, vagy legalábbis sok részletében homályba borult. A munka titkos jellege miatt csupán megközelítőleg adhatunk számot a mozgalom szervezéséhez való hozzájárulásáról, illetve arról, hogy milyen adományokat gyűjtött össze a munka segítése céljából.

A harmincas évek második felében, amikor az államok között megkezdődik a polarizálódás, a fasiszta és antifasiszta táborok kialakulása, s amikor a nagyvilágban és nálunk is mindinkább erősödni kezd a szocialista mozgalom, Singer és a többi szabaddal kommunista számára is növekszik a hatékonyabb tevékenység lehetősége. Elsősorban is a szakszervezetekkel folytatja együttműködését. Sokirányú ténykedését az is szemlélteti, hogy igen tevékeny munkát fejtett ki a SAND sportegyesületben (*Subotičko atletsko nogometno društvo*) mint igazgatói tag és a labdarúgó-szakosztály elnöke. Közvetlenül a háborút megelőző években közvetlen összeköttetésben állt a helyi pártbizottság titkárával, a nagy tekintélyű Lazar Nešićtyel.

Ezekben az években egészen a háború kitöréséig sokoldalú munkatársa volt a *Híd*nek, a haladó gondolkodású magyar fiatalok folyóiratának, amelynek több éven át a kommunista Mayer Ottmár volt a felelős szerkesztője. Doktor Singer előadásokat tart, cikkeket ír a folyóiratnak, fordít, és anyagilag is támogatja megjelenését. A *Híd* által 1935-ben megjelentetett cikkében, *Az intelligencia válsága* című írásában egyértelműen leplezi le a társadalom polgári rétegeinek a fasiszmus jelenségével szembeni engedékenységét, s azt elemzi, hogy miképpen reagáltak az értelmiségiek a válságra, a fasiszmustól veszélyeztetett polgári rend önvédelmére. A helyzetet e tekintetben így szemlélteti:

»Példaképpen a német nemzeti szocialista mozgalommal szemben elfoglalt álláspontjukat hozzuk fel. A kezdeti lelkesedés után, mi-

vel csak kevesen jutottak közel a húsfafazékhoz, amit pedig teli torókkal ígértek nekik az agitátorok hatalomra jutásuk előtt — mint például egy politikai, közigazgatási, közjegyzői, jó orvosi álláshoz —, a többségnek meg kellett elégednie az ígéretekkel, és saját sorsukon érezhették a nemzeti szocialista uralom valóságos súlyát, a nagybirtok és a nagyipar parancsuralmát, amely az intellektuális elemek életszintjét a többi dolgozó rétegekével együtt tovább felfelé süllyesztette. Akik pedig az életszintsüllyedést nem akarták vakon mint a nemzeti szocializmus átmeneti jelenségét elfogadni, és kritikát mertek gyakorolni, a vezetők ostromzásainak lettek kitéve, s nem egyszer olvashattuk a »kritikaster« megjelölést rájuk, amely megjelölés körülbelül a nemzeti szocialista rendszer ellenségeinek nyilvánította őket. Így egy példája az intelligencia vergődésének és bomlásának, a benne rejlő ellentmondások eredőjeként megjelenítve.« (Hfd, 1935. 2. sz. 11 o.)

Újabb katonáskodásának rövid epizódja a jugoszláv hadseregben és az áprilisi háborúban a német hadifogságból való szökésével ért véget. Már 1941. május 15-én hazaérkezett, épp abban az időben, amikor a szabadkai pártszervezet sikeresen felvette a kapcsolatot a JKP Tartományi Bizottságával, a felújított és újonnan létrehozott pártsejteken pedig egyre jelentősebbé vált a tevékenység. Mayer Ottmár, a szervezet akkori titkára révén dr. Singer folytatta munkáját az illegális mozgalomban. Noha a megszállás nyomán rosszabbodnak és részint módosulnak a pártmunka feltételei, az ő feladatai hasonlóak a háború előttiékhöz: a pártkiadványokat fordítja szerbhorvátból magyarra, és anyagilag is támogatja a szervezetet. A párthatározat nyomán, amely elrendeli a fegyveres ellenállást a megszállókkal és a fasizmussal szemben, a feladatok még inkább megsokszorozódnak, és szorosan összefonódnak a diverziók és a sabotázsakciók előkészítésével. Mint orvosnak elsősorban az volt a feladata, hogy a mozgalom fiataljait és nőtagjait megtanítsa az elsősegély tudnivalóira, s emellett gyógyszereket és más egészségügyi anyagokat gyűjtött, az eljövendő harcokra számítva. Mindezt az előkészületek fázisában tette, arra várva, hogy még hatékonyabb segítséget nyújthasson a fasizmus elleni gigantikus harcban, a forradalom győzeleméért.

Dr. Singer háromhavi tevékenységét a háború alatt azok az erőteljes intézkedések szakították meg, amelyeket a megszállók fogantatosítottak a népfelszabadító mozgalom megfékezésére. Már az első partizánakciók után, amikor elfogják és kivégzik a gabonagyűjtő fiatalokat, 1941. augusztus 11-ére virradó éjszaka dr. Singer arról értesül, hogy ügynökök vannak a nyomában. Megpróbál menekülni az üldözők elől, megszökik Szabadkáról, és egy ideig Magyarország közép-keleti vidékein bujdosik. Október 7-én azonban letartóztatják, előbb a rendőrségi fogdába kísérik a városházára, majd a hírhedt Sárga Házba zárják.

A vizsgálat idején, október 7-étől kezdve kivégzéséig kivételes kínzásoknak vetették alá. Szabadka lakossága jól tudja, milyen kegyetlenséggel jártak el a kommunistákkal a Sárga Házban 1941-ben. Itt csupán néhány mondatot idézünk azoktól a szemtanúktól és más kor-

társaktól, akik saját szemükkel győződhetnek meg dr. Singer állapotáról a kínzások után.

»A bűcsúzás alkalmával, közvetlenül a halálos ítélet végrehajtása előtt láttam, hogy fivéremet kíméletlenül összeverték (közli dr. Singer Béla ügyvéd), olyannyira, hogy képtelen volt a lábára állni, csak ült a széken, illetve a padon. Amikor lekezeltünk, nem tudta kinyújtani a kezét, s akkor megállapítottuk, hogy el van törve a keze. Ugyanakkor Dóci elmondta: annyira megkínozták és összeverték, hogy a halál most már menekülésnek számít.«

»A Sárga Házban a legkegyetlenebb módon kínozták, eltörték a kezét, a lábát, betörték a bordáit, forró vízzel öntötték le.«

»Jelen voltam azon a beszélgetésen, amelyet a rendőrség hírdet főnöke, Kovacsevics Milos a börtönorvossal folytatott a Sárga Házban, s amely dr. Singerre vonatkozott (meséli Halász Gyula). A már teljesen magatehetetlen és fizikailag megsemmisített foglyot »orvosi vizsgálatra« vezette elő Kovacsevics. Láttam, hogy dr. Singer egyik lába már teljesen megfeketedett a veréstől, és kötszerrel volt becsavarva. Az orvos kijelentette, hogy ezt a lábat le kell vágni, nehogy rothadni kezdjen, amit a beteg is jól hallott. Erre Kovacsevics feltette a kérdést:

— De akkor hogyan akasztjuk fel?

Az orvos erre azt javasolta, hogy a vérkeringés megakadályozása végett kössék át dr. Singer lábát egy szalaggal.

Észrevettem azt is, hogy a megkínozott beteg szörnyű kínokat állt ki minden mozdulata alkalmával...«

A Magyar Királyi Főparancsnokság főnökének bírósága mint rögtönítélő bíróság úgy tekintett dr. Singerre, mint a kommunista mozgalom eszmei vezérére, s azzal terhelte, hogy Mayer utasítására kommunista írásokat fordított magyarra, továbbá a mozgalom tagjait az elsősegélynyújtás tudnivalóira oktatta — azzal a céllal, hogy ezt a tudást később egészségügyi tanfolyamok útján a mozgalom más tagjaira is átvigyék, s a leányifjúságot felkészítsék a sebesültek ápolására, számítva az ejtőernyősöknek, a Vörös Hadsereg harcosainak érkezésére. Terhére írták azt is, hogy beszerzett és a mozgalom számára átengedett egy írógépet — ami a röpcédulák sokszorosítására szolgált, valamint hogy nagy mennyiségű kötszert és gyógyszert szerzett be, és 700 forintot is adományozott a mozgalomnak.

Bizonyító anyagként azokat az adatokat sorolták fel, hogy milyen mennyiségű egészségügyi anyagot találtak nála és koboztak el tőle: 6 darab 500 grammos vattacsomagot, 8 darab 250 grammos vattacsomagot, 192 darab különböző méretű kötszercsomagot, 287 darab novokaininjekciót, 6 csomag különféle gyógyszert...

Felelősségének foka szerint doktor Singert mint a mozgalom eszmei szervezőjét és anyagi támogatóját közvetlenül a JKP körzeti bizottságának tagjait követő helyre állították. Az iránta kinyilvánított kegyetlenséget azzal is fokozták, hogy a kötél általi halállal büntetett 15 elítélt közül, 1941. november 18-án őt végezték ki utoljára...

Dr. Singer minden tette, mindaz, amiért harcolt, mélyen emberi és forradalmárhoz illő volt. Elvetette annak lehetőségét, hogy mint ismert szakorvos kényelmes és békés életmódot folytasson, gyűlölte a polgári társadalmat, és megalkuvás nélkül, meggyőződésből és rendíthetetlenül a forradalmi mozgalom mellé szegődött. Azok közé a kevesek közé tartozott Szabadkán a gazdagok és képzettek közül, akik életük árán is utat akartak törni a szocialista igazságosságnak és humanizmusnak. Feleségének és lányának kényelmesebb életet is biztosíthatott volna, de ő mindig gyűlölettel szólt az anyagi jólét fokozásának lehetőségéről. Nem ezért állt a kommunista párt mellé, hogy személyesen nyerjen valamit a győzelem által, hanem azért, hogy mások is jobb életkörülmények közé jussanak, és mert személyesen is hozzá akart járulni a társadalom előrehaladásához, a szocializmus győzelméhez.

Ez tette dr. Singert Szabadka sajátos arculatú harcosává, olyan forradalmárrá, aki együtt harcolt a munkásosztállyal, mindig megfontoltan, hasznosan és rendíthetetlenül — egyetlen időszakban, egyetlen kivételes hőstettel sem emelkedve a többiek fölé.

A két háború közötti szabadkai polgári társadalom szürkeségéből és tespedtségéből, a politikai és nemzeti gyűlölködés értelmetlenségéből a forradalmi mozgalom tudatos éiharcosaként emelkedik ki dr. Singer Adolf alakja, akire megőrzött fényképei, a személyes emlékek, továbbá az egészségügyi intézet előtt elhelyezett mellszobor alapján mindig úgy fogunk emlékezni, mint jó családapára, humanistára és a Jugoszláv Kommunista Párt harcosára.

Milan Dubajlić

